HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 5, October 2021

www.historystudies.net

NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE FATSA KAZASI'NDA GAYRİMÜSLİM NÜFUS (1834-1845)

*The Non-Muslim Population in Fatsa District According to the Population Books
(1834-1845)*

Uzm. Yakup Arzu

Diyanet İşleri Başkanlığı
yakubiko.trhci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1304-8903

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 10.04.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 26.10.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1042

Atıf – Citation:

Yakup Arzu, "Nüfus Defterlerine Göre Fatsa Kazası'nda
Gayrimüslim Nüfus (1834-1845)", *History Studies*, 13/5, Ekim
2021, s. 1453-1473.

NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE FATSA KAZASI'NDA GAYRİMÜSLİM NÜFUS (1834-1845)

The Non-Muslim Population in Fatsa District According to the Population Books
(1834-1845)

Uzm. Yakup Arzu

Öz

Bu makalenin ana konusunu Canik Sancağı'na bağlı Fatsa ve Fatsa'ya tâbi Keşderesi, Serkeş ve Meydan kazalarının Müslim, göçebe, misafir ve gayrimüslim nüfusunun kayıtlı olduğu NFS. d. 1003; yine bu kazaların müceddeden zuhûr eden fazla nüfusunun kayıtlı olduğu NFS. d. 1006 (Fatsa ve tevâbi'i kazalarında yeniden ortaya çıkan fazla nüfus) ve gayrimüslim nüfusunun kayıtlı olduğu NFS. d. 982 numaralı defterler oluşturmaktadır. 1834 yılı kayıtlarından başlamak üzere işlem görmeye devam eden bu defterler 1844/45 yılına kadarki istatistikleri içerir. Bölgenin idari yapısı, yerleşim yerlerinin isimleri, şahısların isim ve lakap bilgileri, erkek nüfusun sayısı ve askerlik durumu, vergi mükellefleri, doğum ve ölüm tarihleri, nüfus hareketleri gibi birçok hususiyet söz konusu defterler sayesinde öğrenilebilmektedir. Buna göre; 19. yüzyılın ilk yarısında Fatsa Kazası'ndaki gayrimüslim erkek nüfus miktarının 356, bu kişilerin ortalama yaşlarının 20,57 ve kazanın hane başına ortalama nüfusunun 3,30 (kadınlar da dâhil edildiğinde 6,60) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Fatsa Kazası'ndaki gayrimüslimlerin çekirdek aile yapısına sahip ve nüfusun büyük çoğunluğunun orta halli ve fakir olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Demografi, Fatsa, Gayrimüslim, Nüfus, Nüfus Defteri.

Abstract

The main subject of this article is composed of the populations books (NFS. d.) numbered 1003 registered of Muslim, nomadic, guest and non-Muslim populations in the districts of Kesderesi, Serkeş and Meydan subject to Fatsa and Fatsa subject to Canik Sanjak and it is also composed of the populations books numbered 1006 (the population that reappears in the districts subject to Fatsa and Fatsa), where the surplus population reappears in these districts, and the populations books numbered 982 registered of non-Muslim population. These books, which continue with additions starting from the records of 1834, includes statistics up to 1844/45. Many features such as the administrative structure of the region, the names of the settlements, the names and nicknames of the individuals, the number and military service status of the male population, taxpayers, dates of birth and death, population movements can be learned through these books. Accordingly, in the first half of the 19th century, it was determined that the number of non-Muslim male population in Fatsa District was 356 and their average age was around 20-57, the average population per household was 3.30 (6.60 when women are included). In addition, it is seen that non-Muslims in Fatsa District have elementary family structure and the majority of the population is middle-class and poor.

Keywords: Jizye, Demography, Fatsa, Non-Muslim, Population, Population Registry.

Giriş

Arapça nefis kelimesinin çoğulu olan nüfus; “nefis, ruh, can, hayat” manasına gelir ve daha çok bir coğrafyada yaşayan insanları ifade eder.¹ Sosyal yapının temel unsuru olan nüfus, toplumun mevcut niceliğini ifade etmekle birlikte, o toplumun iktisadi, içtimai ve kültürel birçok yönünü de açıklığa kavuşturur. Nüfus miktarı ve onun çeşitli hususiyetlerinin bilinmesi bugünü anlamaya yardım edeceği gibi gelecekle ilgili planlamalar yapmayı da kolaylaştırır.²

Osmanlı Devleti'nde de kuruluş devrinden itibaren tebaanın ekonomik durumunu görmek ve askerliğe elverişli kişi sayısını belirlemek için çeşitli dönemlerde nüfus ve mal tespiti yapılmıştır. Bu maksatla gerçekleşen sayımlar, hazırlanış gayelerine ve yapıldıkları dönemlere göre farklılık göstermektedir. Osmanlı'nın kuruluş devrinde, tımar sistemiyle bağlantılı olarak ülkedeki vergi potansiyelini görmek üzere tahrirler yapılmış ve bunun sonucunda defterler düzenlenmiştir. Tımar sisteminin önemini kaybetmeye başlamasıyla da avarız sayımları yapılmaya başlanmış ve bu şekilde 18. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Klasik dönemdeki tahrir ve avarız sayımlarından sonra Osmanlı'da 19. yüzyılda ilk nüfus sayımı girişimi Sultan İkinci Mahmud devrinde vuku bulan Vaka-i Hayriye, yani Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Rusya ile savaşa girilen yıllar arasında (1826-1828) gerçekleşmiştir. İlk olarak İstanbul'dan³ başlanılarak yapılan bu sayıma Osmanlı-Rus Harbi gölge düşürmüştü, sayım ülke genelinde yaygınlaşamamıştı. Bu girişimin ardından Anadolu ve Rumeli'de toprak sayımı amacını gütmeyen modern olarak nitelendirilebilecek ilk nüfus sayımı 1831 senesinde gerçekleşmiştir.⁴ Bu sayımda ana mevzu asker alımı olduğu için sadece erkek nüfus sayılmıştır.

Yapılan sayımlarda, öncelikli olarak din farkı göz önüne alınmış ve bütün bölgelerde halk, Müslüman ve gayrimüslim olarak başlıca iki gruba ayrılmıştır.⁵ Müslümanlar genelde “matlûba muvâfık- matlûba gayrı muvâfık” (askerlik hizmeti için uygun olanlar ve olmayanlar) şeklinde ikiye ayrılarak kaydedilmişlerdir. Memurların bir kısmı yaşa bağlı olarak şahısları bir yaşından on altı yaşına kadar olanlar, on altı yaşından kırk yaşına kadar olanlar, kırk yaşından yukarı olanlar diye üç kategoride göstermiştir. Anadolu'nun ve Rumeli'nin bazı kaza ve kasabalarında ise Müslüman nüfusta bıyık ve sakal esas alınmış; bıyıklı, kara ve sarı sakallı, ak ve kır sakallı diye bölümlerle gösterilmiştir. Gayrimüslimler ise genellikle cizyeye müstahak olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandırılmış, cizye ödemekle sorumlu tutulanlar *âlâ*, *evsat*, *edna* olarak üç bölüme ayrılmıştır. Cizyeden muaf olanlar da *ihtiyar* ve *amelmente* olarak kaydedilmişlerdir.⁶ Bu sayımda, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan erkek nüfus yaşına bakılmaksızın istisnasız sayılmıştır. Orduya asker vermeyen bölgeler sayımın dışında tutulmuştur. Sayım işlemi, günümüzdeki gibi kısa bir sürede bitirilememiş, savaş, hastalık, göç gibi çeşitli vesilelerle kesintiye uğramış, daha sonra yapılan yoklama sayımlarıyla birlikte takriben 1847 senesinde tamamlanabilmiştir.⁷

¹ Nebi Bozkurt, “Nüfus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 293.

² Cevdet Yılmaz, “Ordu İlinin Nüfus Özellikleri”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Haz: Bahaeddin Yediyıldız-Hakan Kaynar-Serhat Küçük, Siyasal Kitabevi Yayını, Ankara 2005, s. 253.

³ Sedat Bingöl, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004, s. 2.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 10; Ayrıca Sultan II. Mahmud zamanında yapılan ilk tahririn yapılış zamanı hakkında neşriyatlarda, 1830 veya 1831 gibi iki ayrı tarih verilmektedir. Hâlbuki 1830 Haziran'ından itibaren hazırlıklarına başlanılan bu sayım, 1830 senesinin ikinci 6 ayı ve 1831 senesinin ilk 6 ayı içerisinde gerçekleşmiştir.

⁵ Tefik Çavdar, “Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 554.

⁶ Karal, *a.g.e.*, s. 18.

⁷ Yakup Arzu, *1003 Numaralı Fatsa Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2018, s. 3.

Bu nüfus sayımlarından birisi de Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kazası'nda yapılan sayımdır.⁸ Bölgede sayım iki aşamalı olarak yapılmış, birinci aşamada nüfus memurları sayımı yapmışlar ve sonuçlarını nüfus defterleri ve icmal defterleri olarak merkeze takdim etmişlerdir. Daha sonra iskân bölgesi bir daha taranmış ve daha önce çeşitli sebeplerle nüfus kütüğüne yazılamayanlar kayıt altına alınarak, “*Fatsa ve Tevâbi’i Kazâlarının (12)61 Senesi Nüfus Tahririnde Müceddeden Zuhûr Eden Fazla Nüfus Defteridir*” diye bir defter daha düzenlenmiştir. Ayrıca 1834-1845 yılları arasında 6 ayda bir doğum, ölüm, göç ve askerlik gibi tespit edilen vakaları yansıtan nüfus yoklamaları yapılmış ve sonuçları defterler halinde takdim edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen 1831 nüfus sayımından sonra sırasıyla da 1844, 1866, 1881/82, 1895 ve 1906 senelerinde çeşitli sayımlar yapılmıştır.⁹ 1882, 1895 ve 1906 yıllarındaki sayımlara ait nüfus defterleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünde olmayıp İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir.¹⁰ Bunlarla ilgili çalışmalar ise MERNİS projesi çerçevesinde devam etmektedir. Bu defterler; daha fazla yıpranarak elden çıkmasını önlemek amacıyla belirli bir sıraya göre dijital kopyalama ve yenileme işlemine tâbi tutularak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. 2018 yılı başlarından itibaren de vatandaşların e-devlet üzerinden soyağacı sorgulamasına imkân veren bir seviyeye ulaşmıştır.

Çalışmamıza konu olan bu çalışma ise, Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen Fatsa ve tevâbi’i kazalarının 1003, 1006 ve 982 numaralı nüfus defterlerinin 1834 yılında yapılmış gayrimüslim erkek nüfus yoklaması sonuçlarını ihtiva eden defterden oluşmaktadır. Bu çalışma ile Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kazası dâhilinde yaşayan gayrimüslimlerin nüfus yapısı ve özellikleri, Fatsa Kazası nüfus defterleri incelenerek ortaya konularak yöre tarihi ile ilgili bir noksanlığa ışık tutmak istenmiştir.

Nüfus defterlerini değerlendirmeye geçmeden önce Fatsa Kazası hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır. Çalışmamızda, Merkez Kaza olan *Fatsa Kazası* büyük oranda günümüz Ordu ilinin Fatsa ilçesine tekabül ederken, Fatsa'ya tâbi *Serkeş ve Meydan* Kumru ilçesine, Fatsa'ya tâbi *Keşderesi* ise büyük oranda Korgan ilçelerini kapsamaktadır.

Yörenin tarihi devirleri MÖ 2000'li yıllarda güneyde Kızılırmak kavisi içinde yaşayan, Hititlerle çağdaş ve aynı zamanda Hitit devleti kuzey sınırlarını sürekli tehdit eden Kaşgalar (Gas/Kas/Kasga) kadar inmektedir. Kaşgaların yurt sınırları kesin olarak bilinmemekle birlikte, kuzeyde Karadeniz kıyılarında Ordu'dan başlayarak Samsun ve Sinop dâhil Kastamonu'ya kadar olan sahalara yerleştikleri sanılmaktadır.¹¹

MÖ 675'lerden itibaren ise Kimmerler, Persler (MÖ 547), Makedonyalı İskender (MÖ 334) ve Komutanları (MÖ 312-280) Fatsa ve çevresine hâkim olmuştur.¹² Daha sonra bölgede yaklaşık üç buçuk asır boyunca hüküm süren Pontus Devleti (MÖ 280-MS 63) yer alıyor. Pontus Devleti'ne ise Roma tarafından son verilmiş, MS 395'te ise bu topraklar da Roma'dan Bizans'a devrolmuştur.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Agt.* Bazı bölgelerde 1831 senesi nüfus sayımının, batı bölgelerden doğuya doğru gidildikçe daha sonraki yıllarda yapıldığı dikkat çeker. Bu sayım, Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kazası'nda 1834 senesinde tamamlanabilmiştir.

⁹ Nüfus sayımlarının tarihleri ile ilgili birçok araştırmacı farklı tarihler vermektedir. Bu hususta bazı araştırmacılar sayımın başladığı, bazıları sayımın bittiği, bazıları da sonuçların açıklandığı tarihleri esas almışlardır. Kemal Karpat'ın 1905 tarihli verdiği sayımı, Cem Behar 1907 verirken, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı ise 1906 olarak vermektedir. Bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Sosyal ve Demografik Özellikleri*, Çev: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1996.

¹⁰ Arzu, *agt.*, s. 3.

¹¹ Mustafa Özdemir, “Orta Karadeniz Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Başka Bir Bakış”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Haz: Bahaeddin Yediyıldız-Hakan Kaynar-Serhat Küçük, Siyasal Kitabevi Yayını, Ankara 2005, s. 34.

¹² Cevat Erbil, *Fatsa Tarihi*, Güneş Gazetesi Yayınları, Fatsa 2001, s. 10.

Türklerin Fatsa yöresine kesin olarak yerleşmelerini Malazgirt (1071) sonrası akınlar sağlamıştır. Danişment Gazi'nin beylerinden Seveli Bey, Lâdik taraflarından harekete geçerek kısa zamanda Samsun, Ünye, Fatsa ve Giresun taraflarını ele geçirip Trabzon'a kadar ilerlemeyi başarmıştır. Bu olaylardan sonra yerleşen oymaklar sayesinde Türkleşme ve İslâmlaşma süreci başlamıştır. Bu oymaklardan en önemlisi Çepnilerdir. Çepniler bu alt yapıyı sağladıktan sonra 1380'lerde Hacımiroğulları adlı Türk beyliğinin hâkimiyet dönemi başlamıştır. 1427/28'de Yörgüç Paşa'nın Canik Seferi ile Fatsa Osmanlı topraklarına bağlanmıştır. Hacımiroğulları dönemi ise Fatsa'daki Türk nüfusunun temelini oluşturmuştur.¹³

Satılmış (Fatsa) Kazası'nın adı 1455¹⁴ ve 1485¹⁵ tarihinde yapılan tahrirde göre “*Nâhiye-i Satılmış-ı Mezid Bey*”dir ve nahiye olarak adlandırılmıştır. 1520 senesinde ise yöre, kaza statüsüne geçmiştir. Adı da “*Kaza-i Satılmış-ı Mezid Bey*” veya “*Kaza-i Satılmış*” olarak belirtilir.¹⁶ 1642 yılı Avarız Defteri kayıtlarına göre Kaza-i Satılmış (Fatsa) topraklarında yeni mülki düzenlemeler yapıldığı ve altı yeni kazanın ortaya çıktığı görülür. Takriben bugünkü Fatsa, Korgan ve Kumru ile Ünye'nin doğu kesimlerine tekabül eden Satılmış-ı Mezid Bey Kazası'nın Fatsa kesimi “*Satılmış*” olarak devam ederken, Ünye'nin doğusunda sırasıyla “*Cevizderesi*” ve “*Çöreği Kazaları*”, Korgan'da “*Keşderesi Kazası*”, Ünye-Tekkiraz'ın doğusu ve Kumru'nun kuzeyinde “*Meydan Kazası*” ve Kumru'nun kuzey-doğu ve Fatsa'nın güney-batı kesimlerinde de “*Sergiz (Serkeş) Kazası*” ortaya çıkmıştır. Kâtip Çelebi bunlara “*Fatsa ve Vona*”yı da eklemiştir.¹⁷

Şimdi yöre hakkındaki nüfus defterleri hakkında genel bir bilgi verdikten sonra Fatsa Kazası dâhilindeki gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik durumlarını değerlendirebiliriz.

1. Canik Sancağı'na Bağlı Fatsa Kazası'nda Nüfus Sayımı ve Nüfus Defterleri

Canik Sancağı'na 1831 nüfus sayımı için merkezden mektubi hulefasından Nazif Bey görevlendirilmiştir.¹⁸ Nüfus yoklamaları ise yerel idarede çalışan memurlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu iş için her kazanın vücûhundan Defter Nazırı adı verilen tecrübeli memurlarla emin ve mutemet mukayyitler vazifelendirilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri Fonu'nda Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı ile alakalı 65 defter mevcuttur. Bu fondaki defterlerin 32 tanesi Müslim, 12 tanesi gayrimüslim, 9 tanesi Yabancı, 7 tanesi Müslim ve gayrimüslimin bir arada tutulduğu, 2 tanesi de göçebelere ait nüfus defterleridir.¹⁹ Aynı zamanda iki icmal ve bir adet yoklama defteri mevcuttur. Bunların dışında başka kataloglarda tasniflenmiş nüfus, nüfus yoklama ve icmal defterleri mevcuttur.²⁰

Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kazası ile alakalı 10 adet nüfus defteri bulunmaktadır. Bunlar; NFS. d. 977, 979, 982, 1003, 1004, 1005, 1006, 1033, 1175 ve 2048 numaralı defterlerdir. Bu defterlerden dördü gayrimüslim nüfus kayıtlarını içermektedir. Bunların ikisi sancağa ait diğer

¹³ Age, s. 10.

¹⁴ Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I-1455 Tarihli Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

¹⁵ Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II-1485 Tarihli Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

¹⁶ Canik Sancağı hakkında tahrir defterlerinden en kapsamlı araştırmaları Mehmet Öz yapmıştır. Bkz. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

¹⁷ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağı'nda Nüfus (1455-1643)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6, Samsun, 1991, s. 174.

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997. s. 178.

¹⁹ Listesi verilen defterler BOA, NFS. d. tasnifinde yer almaktadır.

²⁰ Nedim İpek-Rıza Karagöz-Cihat Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazası'nın Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 4.

kazalarla birlikte gayrimüslim nüfusun bir arada tutulduğu; diğerleri Müslim, göçebe ve misafir nüfusla beraber gayrimüslim nüfusun kayıtlarını içeren defterlerdir.

Tablo 1: Fatsa Kazası Nüfusunun Kayıtlı Olduğu Defterler

977	Müslim	Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Ünye'ye tâbi Cevizderesi, Çöreği, Fenaris, İfraz ile Fatsa'ya tâbi Fatsa İskelesi, Serkeş, Keşderesi ve Meydan Kazası Müslim nüfus defteri
979	Yabancı	Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Bafra, Alaçam, Samsun, Erim, Ayvacık, Ökse, Akçay, Terme, Ünye, Çöreği, Cevizderesi, Fatsa, Serkeş ve Keşderesi kazalarında sakin ekrad, laz, Sivaslı, Kemahlı göçebeler, Kazak, Kabartay, Ahışalı muhacirler ile misafir ve reayaya ait yabancı nüfus defteri
982	Gayrimüslim	<i>Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Ünye, İfraz ve Fatsa Kazası gayrimüslim nüfus defteri</i>
1003	Müslim-Göçebe-Misafir-Gayrimüslim	<i>Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Fatsa ile tevâbi'î kazalarından Keşderesi, Serkeş ve Meydan kazalarının Müslim, göçebe ve misafir nüfus defteri</i>
1004	Müslim	Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Fatsa Kazası Müslim nüfus defteri
1005	Müslim-Göçebe-Misafir	Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı Fatsa Kazası'nda yabancı olarak sakin laz, ekrad, Sivaslı ve diğer göçebeler ile misafirlerin nüfus defteri
1006	Göçebe-Gayrimüslim	<i>Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Fatsa ile tevâbi'î kazalarından Keşderesi, Serkeş ve Meydan kazalarında müceddeden zuhûr eden fazla nüfusun defteri</i>
1033	İcmal ve Yoklama	Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Samsun, Kabi Madeni, Bafra, Alaçam, Erim, Ayvacık, Ökse, Akçay, Terme, Ünye, Çöreği, İfraz, Cevizderesi, Fatsa, Serkeş, Keşderesi ve Meydan kaza ve karyelerinin 1254.B.1 /1254.Z.30 tarihleri arası icmal nüfus ve nüfus yoklaması defteri
1175	Reaya	<i>Trabzon eyaleti, Canik Sancağı, Ünye, İfraz, Fatsa kazaları reaya nüfus defteri</i>
2048	Karışık	Ankara, Trabzon Vilayeti, Kayseri, Canik Sancağı, Kayseri, Karahisar-ı Develi, İfraz, Fatsa İskelesi, Serkeş, Keşderesi, Meydan, Ayvacık Kazası, karışık defteri

2. Nüfusun Kaydediliş Usulü

Fatsa Kazası nüfus defterlerinden dördü gayrimüslim nüfus bilgilerini içermektedir. Bu çalışmaya kaynaklık eden defterler ise 1003, 1006 ve 982 numaralı defterlerdir.

İncelediğimiz ilk defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde NFS. d. 1003²¹ numara ile kayıtlı olup Fatsa ve ona tâbi Keşderesi, Serkeş ve Meydan kazalarının 1834 ile 1845 yılları arasındaki nüfus bilgilerini içermektedir. Müslim, göçebe²², misafir²³ ve gayrimüslim nüfus kayıtlarının bulunduğu defter 18x51 ebatlarında ciltli ve ebrusuzdur. Toplam sayfa sayısı 178'dir. Defterin 1-2, 176-178. sayfaları boştur. Mezkûr defterin kapağında "*Fatsa ve Tevâbi'i Kazâlarının Nüfûs Defteri fî 29 sene 1261*" yazısı vardır. Defter her ne kadar H. 1261 (M. 1844-1845) tarihli olsa da, ilk ve en son işlem gören yoklama kayıtları incelendiğinde, defterin H. 1250 senesinde ilk kayda başladığı anlaşıyor. Yeni doğan veya vefat etmiş olanların vukuat cetvellerinin en kısa zamanda defterlere kayıt edileceği gerçeğinden hareketle bu defterin asıl tarihinin Trabzon merkezine ait nüfus defterinde olduğu gibi 1834 olması kuvvetle muhtemeldir.

Mezkûr defter, sayım esnasında tutulan defterlerin temize geçirilmiş halidir. Dolayısıyla ilk tutulan defter değildir. Defter, Fatsa ve ona bağlı Keşderesi, Serkeş ve Meydan kazalarının Müslim, gayrimüslim, göçebe ve misafir nüfus bilgilerinden ibarettir.

Defter; bir satırda dört şahıs olmak üzere genelde on bir sütun halinde, ekseriyette kırk dört kişi gelecek şekilde düzenlenmiştir. Bazen çok az da olsa bir sütunda beş şahsın yazıldığı da olmuştur. Şahısların yaşları "sinn" ibaresi belirtilerek, doğumlar "tevellüd" ya da "tevellüdâtıdan", ölümler "fevt", gidenler için de gitti manasında "reft" tabiriyle gösterilmiştir. Gayrimüslimler de ölümler "helak" bazen de "fevt" ibaresiyle gösterilmiş, vergi durumlarına göre de "âlâ, evsat, sağır ve mande/amelmande" olarak üzerlerindeki özel işaretlerle belirtilmiştir. Bir yaşına girmemiş olan çocuklar "mah" tabiriyle kaydedilirken, defterde şahıslara ait bazı hususiyetlerin tekrar etmesi durumunda "bu dahi" ifadesi kullanılmıştır. Asker olanların ise nerede ne askeri oldukları; "Asâkir-i Bahriye'de", "Topçu" ya da "Nizamda" gibi ifadelerle belirtilmiştir. Yaş, hane ve sıra numaraları kırmızı diğer yerler siyah mürekkepli kalemle yazılmıştır.

Kişiler, çoğu günümüzde soyadına dönüşmüş olan baba adları, meslek adları veya lakaplarıyla yazılmıştır. Ancak "emmisi, amucasu", "oğulluğu", "üvey oğlu", "karındaşı", "torunu", "damadı", "kaynı", "babalığı", "yeğeni", "enişdesi" gibi tanımlamalara da rastlanmaktadır. Bazen de sadece isim veya lakapların tek başına yazıldığı durumlar olmuştur.

Hane numarası verilen bireyler sıra numarası ile yazılırken, sayımdan sonra gerçekleşen doğum hadiselerinde çocuklara herhangi bir sıra numarası verilmemiştir. Sonradan tespit edilen, ölüm ve doğum hadiselerinde ismin üzerine siyah bir çizgi çizilerek yanına doğumun ve ölüm hadisesinin gerçekleştiği tarih yazılmıştır. İlk hane genellikle köyün nüfuzlu kimsesi olup, bu kimseler yaş itibarıyla büyükten küçüğe doğru sıralanmışlardır.²⁴

²¹ Bu defter, Yakup Arzu tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Ayrıntılı ilgi için bkz. Yakup Arzu, *1003 Numaralı Fatsa Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2018.

²² Bu kayıtlarda bahsi geçen göçebe taifesinden kasıt konar-göçer anlamında olmayıp, Tanzimat devrine ait bir belgede bu kavrama ait bilgi verilmiştir. Belgede, "*Ordu Sancağı'nı oluşturan kazalardaki Müslim ve gayrimüslim halkın haylicesi göçebe makulesinden olup, bunların her birisi hayli sene önce başka sancak ve kazalardan çeşitli sebeplerden dolayı buraya göç etmişler ve başkalarının mutasarrıf oldukları arazilerini ziraat ve hırsatle idare etmektedirler. Şimdiye kadar birkaç defa yapılan tahrirde de livaya kayd olunarak eski (yerli) ahali hükmüne girmişlerdir. Bunlardan bazıları durumlarını iyice iyileştirerek tedarik etmiş oldukları arazi ve mülklerinin geliriyle geçinir hale gelmişlerdir. Ancak hasbelkader hiçbir araziye ve gelir kaynağına sahip olmayan, ayan mücadelelerinde bulunup başkalarının arazi ve çiftliklerini ekip biçerek geçimini sağlamakta*" oldukları ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadelerden, nüfus defterlerinde "göçebe" olarak kaydedilenlerin tamamen belki göçebe değil de kazaya birkaç nesil önce yerleşmiş, üzerlerinde fazla malı/toprağı olmayan kesim için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar başkasının toprağında çalışan ve işleyen veya mevsimlik işçi olarak kıyı ovalarında veya ayanların sahip oldukları büyük topraklarda yarıcı olarak çalışan, ekonomik olarak toplumun en düşük gelirli grupları olduğu görülmektedir. Bkz. İlhan Ekinci, *Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 42.

²³ Ticaret maksadıyla gelenler ya da mevsimlik işçi vb.

²⁴ Arzu, *agt*, 13-14.

İncelediğimiz ikinci defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde NFS. d. 1006 numara ile kayıtlı olup Fatsa ve ona tâbi Keşderesi, Serkeş ve Meydan kazalarının ilk sayımda sair nedenlerle yazılamayan ve muhtemelen yaylacılık yapmakta olan nüfusun 1834 ile 1845 yılları arasındaki bilgilerini içermektedir. Defterde Müslim, göçebe ve gayrimüslim nüfus kayıtlıdır. Defter; 8x52 ebatlarında ciltli ve ebrusuzdur. Toplam sayfa sayısı 48'dir. Defterin 1, 47-48. sayfaları boştur. Mezkûr defterin kapağında “*Fatsa ve Tevâbi’i Kazâların (12)61 Senesi Nüfus Tahrîrinde Müceddeden Zuhûr Eden Fazla Nüfus Defteridir*” yazmaktadır.

Defter, rika yazısıyla yazılmış olup sadece siyah mürekkepli kalem kullanılmış ve bir satırda beş şahıs olmak üzere genelde on iki sütun halinde, ekseriyette altmış kişi gelecek şekilde düzenlenmiştir. Hane numaraları belirtilmiş ama şahıslara herhangi bir sıra numarası verilmemiştir. Her köyün sonuna toplam hane ve erkek nüfus sayıları da eklenmemiştir. Bu defter de diğer defterlerde olduğu gibi tutuluş tarzı yönünde büyük benzerlik bulunmaktadır. H. 1250/ M. 1834-35 ile H. 1260/1844-45 yılları arasında işlem görmüş, doğanlar, ölenler, kaza dışına çıkanlar, gelenler, bir kazadan başka bir kazaya göçenler tarih kayıtları düşülerek yazılmıştır.

982 numaralı defter; Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Ünye, İfraz ve Fatsa Kazası gayrimüslim nüfus defteridir. Bu defterin 33 ile 39 sayfaları arasında Fatsa Kazası dâhilinde ikamet eden gayrimüslimlere ait nüfus bilgileri mevcuttur. Yukarıdaki belirttiğimiz birçok hususiyet bu defter için de geçerlidir.

3. Nüfus Defterlerine Göre Fatsa Kazası'nda Gayrimüslim Nüfus (1834-1845)

Fatsa Kazası'ndaki gayrimüslim nüfus hakkındaki ilk bilgileri Tahrir Defterleri'nden öğrenmekteyiz. Buna göre Fatsa Kazası'ndaki gayrimüslim nüfusun Türk hâkimiyetinden itibaren genel nüfusa oranı çok düşük olduğu görülmektedir. Hristiyan nüfusun oranı 15. ve 16. yüzyıl tapu tahrir kayıtlarında %2'leri geçmemektedir. 18. yüzyıl sonlarından itibaren bölgeye başka yerlerden göç eden gayrimüslimler olmuştur. Bu göçlere rağmen Müslüman nüfusla ilgili tabloya bakıldığında zaman Müslüman harici nüfusun çok az olduğu görülür.

1455 yılı tahrir kayıtlarına göre Satılmış (Fatsa) Kazası'nın toplam nüfusu 1737'dir. Bunların 15'i gayrimüslim olup toplam nüfusun 0,9'luk kesimini oluşturmaktadır. 1485'te 11, 1520'de 64, 1576'da ise 145 gayrimüslim nüfusun bulunduğu görülmektedir.

Tablo 2: 15. ve 16. Yüzyıllarda Satılmış Kazası'nda Gayrimüslim Nüfus²⁵

Tarih	Toplam Nüfus	Gayrimüslim	%
1455	1737	15	0,9
1485	1874	11	0,6
1520	2979	64	2,4
1576	9278	145	1,6

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan nüfus defterlerine göre ise; 1003 numaralı defterde toplam 56 hanede 191 gayrimüslim nüfus kaydedilmiştir. Defterde *Kayaardı köyünde* yanlışlık yapılarak 65 gayrimüslim nüfus yazılmıştır. Sıra numarası 44'ten sonra 55'e atlamış ve 65'te tamamlanmıştır. Dolayısıyla 10 kişilik bir kayma söz konusudur. Doğru tespit edilen sayı 55'tir. Kazaya ticaret maksatlı gelen gayrimüslim misafir nüfus sayısı 15 olup, bu grup hane numarası verilmeden kaydedilmiştir. Defterde ayrıca gayrimüslimlerin Rum veya Ermeni olduklarına dair etnik kimlikleri çoğu yerde belirtilmemiştir. Ancak gayrimüslim isimlerine bakarak belki bir tahminde bulunulabilir.

²⁵ Öz, agm, s. 173-207.

Tablo 3: 1834 Yılı Sayımına Göre Fatsa Kazası'nda Gayrimüslim Nüfus Miktarı
(1003 ve 982 Numaralı Defterler)

Köy/Taife	Hane	Nüfus
Fatsa ve Tevâbi'î Kazalarında Kâin Reaya Göçebeleri	9	31
Gayrimüslim Yerleşikler		
Karye-i Çubuklu (Ermeni)	11	39
Karye-i Kabaköy	18	51
Karye-i Kayaardı	18	55
Misafirler		
Fatsa Kasabası'nda İskân Misafir Reaya Taifeleri (Gayrimüslim)	-	15
TOPLAM	56	191

1006 numaralı defter ise; daha öncede belirttiğimiz gibi müceddeden zuhûr eden fazla nüfusun (yeniden ortaya çıkan fazla nüfus) kayıtlı olduğu defterdir. Kaza genelinde toplam nüfusu tespit etmek için bu iki defter beraber kullanılmalıdır. 1006 numaralı defterde de gayrimüslimlerin etnik kimlikleri kimi yerde gösterilmemiştir. Toplamda 30 hanede 165 nüfus kaydedilmiştir. *Karye-i Kaya-Rum Reayaları* ve *Kayaardı Reayaları*'nda (muhtemelen Rum) herhangi bir hane numarası belirtilmemiştir. *Tekkeoğlu (?) Göçebeleri*'nde ve *Kayaardı Ermeni Reayaları* içerisinde hem Müslim hem gayrimüslim nüfus kaydedilmiştir.

Tablo 4: 1834 Yılı Sayımına Göre Fatsa Kazası'nda Gayrimüslim Nüfus Miktarı
(1006 Numaralı Defterde Müceddeden Zuhur Eden Fazla Nüfus)

Köy/Taife	Hane	Nüfus
Tekkeoğlu (?) Göçebelerinin Beyanı (Gayrimüslim)	3	15
Bazar-ı Ordu Reayalarının Beyanı	10	16
Kayaardı Reayaları Ermeni	7	36
Meydan Kazası Yarbaşı Karyesinde İskân Ermeni	7	32
Çubuklu'da Kâin Ermeni	3	9
Karye-i Kaya-Rum Reayaları	-	24
Kayaardı Reayaları (Rum ?)	-	33
TOPLAM	30	165

1834 nüfus sayımında 1003, 982 ve müceddeden zuhûr eden nüfusun kayıtlı olduğu 1006 numaralı nüfus defterleri temel alınarak Fatsa'nın tâbi kazaları ile birlikte köylerinde mevcut bulunan gayrimüslim erkek nüfusun ise 356 (bir o kadar da kadın olduğunu varsayarsak $356 \times 2 = 712$) olduğu görülmektedir. Bu nüfus, kazanın tâbi kazalarıyla birlikte 8374²⁶ olan genel erkek nüfus miktarının %4'ünü oluşturmaktadır. Buradan hane başına gayrimüslim nüfus ortalamasının da 6,60 olduğunu söyleyebiliriz.²⁷ Bu durum Osmanlı klasik dönemdeki pek çok araştırmacının kabul ettiği 5 rakamına biraz uzak görünmektedir.

Fatsa Kazası'nın bu nüfus yapısının daha sonraki yıllarda nasıl bir seyir izlediğinin değerlendirilmesine katkısı olması için salnamelerdeki Fatsa Kazası nüfus durumundan

²⁶ Yakup Arzu, *Fatsa ve Fatsa'ya Tâbi Keşderesi (Korgan), Serkeş ve Meydan (Kumru) Kazaları Nüfus Defterleri (1834-1845)*, Yayımlanmamış Kitap.

²⁷ Ortalamaya hane sayısı belirtilmeyenler eklenmemiştir.

bahsetmek de yararlı olacaktır. 1870’de 91 köyü ve dört mahallesi bulunan Fatsa Nahiyesi’nde İslâm, Çerkes, Rum ve Ermeni olarak 3233 hane tespit edilmiştir. Bu hanelerden 2893’ü İslâm, 192’si Çerkes, 95’i Rum ve 53’ü Ermeni olarak kaydedilmiştir. 12174 olarak kaydedilen toplam nüfusun ise 10711’ini İslâm, 901’ini Çerkes, 341’ini Rum ve 221’ini Ermeniler oluşturmaktaydı.²⁸ Yani İslâm nüfus Fatsa’da %87,98 gayrimüslimler ise %12,2 oranındaydı diyebiliriz. (Sadece erkek nüfus, toplam için 2 ile çarpmak uygun olacaktır) 1881 senesinde ise Fatsa Kazası’nda toplam kadın-erkek 3997 hanede 12449 kadın erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu nüfusun 11436’sını İslâm (%91,86), 644’ünü Rum (%5,17) ve 369’unu (%2,96) Ermeni nüfus oluşturmaktaydı.²⁹ 1904 yılı salnamesinde ise Fatsa Kazası’nda 32376 nüfus kaydedilirken bunun 29440’unu İslâm (%90,93) nüfus, 2049’unu Rum (%6,32) ve 887’sini (%2,73) Ermenilerin oluşturduğu görülüyor.³⁰

4. Nüfus Defterlerine Göre Fatsa Kazası’nda Gayrimüslim Nüfusun Özellikleri

4.1. Gayrimüslimlerden Alınan Şer’î Bir Vergi: Cizye

Osmanlı hukuku geniş ölçüde İslâm hukukuna dayandığından gayrimüslimlerle ilgili düzenlemelerde, İslâm’daki “zimet” hukuku çerçevesinde şekillenmiştir. Buna göre gayrimüslimler kendilerine sağlanan emniyet ve himayeye karşılık devlete cizye vergisi vermekle yükümlü kılınmışlardır. Cizye vergisi hasta, sakat, işsiz ve din adamı olmayan 14–75 yaş arasındaki faal bütün gayrimüslim erkeklerin iktisadî durumları dikkate alınarak zengin (âlâ), orta (evsat) ve fakir (ednâ) olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Sözü edilen oranların nakit karşılığı her zaman aynı olmamakla birlikte üç gruba ayrılması ilkesi, Osmanlı yöneticileri tarafından da kabul edilmiştir. Bu vergi gayrimüslim tebaanın yetişkin erkeklerinden alındığı için “baş vergisi” olarak da adlandırılmıştır. Fakat genel olarak, kırsal alanlarda, köylü hanesinin reisi, bütün ev halkı için tek bir cizye ödemiştir. Zaman zaman miktarı ve toplanmasında değişiklikler yapılan cizye vergisi 1856 Islahat Fermanı ile yürürlükten kaldırılmış yerine “bedel-i askeri” adı altında başka bir vergi alınmaya başlanmıştır.³¹

İlk dönemlerde cizye bedelleri hesaplanırken ednâ statüsünde olanlardan 10 olmak üzere sırasıyla evsat olanlardan 20 ve âlâlardan 30 akçe olarak hesaplanmaktaydı. Daha sonra bu bedeller Sultan III. Murad devrinde sırasıyla %50 arttırılarak 15, 30 ve 45 akçeye çıkarıldı. 1689-1691 tarihleri arasında sadrazam olan Köprülüzade Mustafa Paşa zamanından itibaren klasik İslâmî üsule uygun olacak şekilde tekrar düzenlenerek toplanmaya başlandı. Mustafa Paşa’nın belirlediği miktarlara göre ise âlâ olanlar 48, evsat olanlar 24 ve ednâ olanlar ise 12 dirhem gümüş ödemeleri istendi. İlerleyen dönemlerde gümüşün kuruş ile eşitlenmesi üzerine 1 dirhem eşittir bir kuruş olarak belirlendi. 1834 yılında ise sikke üzerinden yeniden belirlenen cizye miktarları büyükten küçüğe 60, 45 ve 30 sikke olarak toplanmaya başladı.³²

Fatsa Kazası’nın sayımı esnasında da gayrimüslimlerden cizye mükellefi olanlar, gelir durumlarına göre âlâ, evsat ve ednâ; bu vergilerden muaf olanlar sağır ve amelmande³³ şeklinde tasnif edilmişlerdir. Buna göre gayrimüslimler, misafirân nüfusla birlikte 22 evsat, 58 ednâ ve 96 sağır ve amelmande olarak kaydedilmiştir.³⁴ 1006 numaralı defterde tespit ettiğimiz 165 gayrimüslim nüfusun ise herhangi bir gelir grubuna dâhil edilmediğini görüyoruz. Bu sebeple, tabloda 982 numaralı defterde tespit ettiğimiz gelir grubuna yer verilmiştir.

²⁸ Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon (Trabzon Vilayet Salnamesi), H. 1287/ M. 1870, s. 92-93.

²⁹ Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon (Trabzon Vilayet Salnamesi), H. 1298/ M. 1881, s. 137.

³⁰ Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon (Trabzon Vilayet Salnamesi), H. 1322/ M. 1904, s. 430-433.

³¹ Sabri Bacacı, İrfan Dağdelen ve Osman Doğan, *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, Ünyeliler Derneği, İstanbul 2011, s. 5.

³² Selim Özcan, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop’taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *OTAM*, S. 30, Ankara, 166-167.

³³ 1003 numaralı defterde “Mande” şeklinde belirtilmiş.

³⁴ Bkz. NFS. d. 982 ve misafir nüfus için NFS. d. 979.

Tablo 5: Gayrimüslimlerde Vergi Çeşitleri

Köy Adı/Taife	Hane	Nüfus	Âlâ	Evsat	Ednâ	Sağır ve Amelmande
Fatsa ve Tevâbi'î Kazalarında Kâin Reaya Göçebeleri	9	31	-	4	10	17
Karye-i Çubuklu (Ermeni)	11	39	-	5	16	17
Karye-i Kabaköy	18	51	-	6	14	31
Karye-i Kayaardı	18	55	-	7	18	30
Fatsa Kasabası'nda İskân Misafir Reaya Taifeleri (Gayrimüslim)	-	15	-	9	2	4
Toplam	56	191	-	22 %11,51	58 %30,36	96 %50,26

Tablodan anlaşılacağı üzere bir köy hariç gayrimüslimlerin etnik kökeni belirtilmemiş olup isimlere bakılarak bir tahminde bulunulabilir. Fatsa Kazası'nda evsat ve ednâ statüsünde bulunanlar cizye ödeyen gayrimüslim nüfusu oluşturmaktadır. Âlâ yani zengin statüsünde olanlar ise bulunmuyor. Bu da nüfusun büyük çoğunluğunun orta halli ve fakir olduğunu göstermektedir. Evsat yani orta halliler yaklaşık nüfusun %11,51'ini oluşturmaktadır. Ednâ yani fakirler gayrimüslim nüfusun %30,36'sını oluşturmaktadır. O halde bu dönemde gayrimüslimler arasında fakir konumunda olanların daha fazla yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Anadolu ve Rumeli'nin pek çok kentinde sosyal ve iktisadî hayatın temelini orta sınıf oluştururken yukarıdaki rakamlara göre Fatsa Kazası'nda yaşayan gayrimüslimler için sosyal ve iktisadi hayatın orta sınıfın alt kesimini oluşturdukları söylenebilir.

4.2. Gayrimüslimlerin Yaş Oranları ve Fiziki Özellikleri

Fizikî özellikler içinde ten, saç, sakal ve göz rengi, yaşça büyüklük veya boyca uzunluk gibi hususlar yer alır. Osmanlı tarihi ile ilgili kaynaklarda insanların fiziki özellikleri ve görünüşleri hakkında düzenli kayıtların olması çok rastlanılan bir durum değildi. Bu tür kayıtlar 19. yüzyıl ortalarına ait bazı Temettuat defterlerinde yer almıştır. Nüfus defterlerinde de şahısların adları yazılırken, onun fizikî bakımdan boyunun uzunluğu ile sakalının rengini belirten özellikler de kaydedilmiştir. Bu özellikler ile sanki o kişinin hem toplum, hem de devlet nazarında bir sureti/resmi çizilmiş oluyordu. Onların tanımlanmasında boy ve sakalın seçilmesi, Osmanlı kültürünün bir yansıması olmalıdır. Şahısların sakalının rengi ile ilgili verilen bilgiler, o şahsın kayıtların yazıldığı tarihte yaşı hakkında bir tahminde bulunulmasına yardımcı olmaktadır. Bu bilgiler, kişinin kendi beyanı ve mahallindeki bu kayıtları tutan kâtiplerin gözlemlerine dayanmaktadır. Bu gözlemlerde o sırada kâtibin yanında bulunan muhtar, kethüda veya imam gibi kimselerin yardımcı bilgiler vermiş olabileceklerini de düşünmek gerekir.³⁵

İncelediğimiz defterlerde Fatsa ve çevresinin kaydını tutan kâtipler, kaydettikleri şahısların fiziki özelliklerini belirtirken boy, bıyık ve sakal gibi ayrımlara girmeyerek oldukça sade bir şekilde yazmışlardır. Bu farklılığın nedeni olarak; memurların, sayım işinde birbirinden farklı esaslara göre hareket etmelerinden muhtemelen kendilerine verilen talimatnamede görevlerinin yalnızca ana hatlarının belirtilmiş ve teferruatta serbest bırakılmış olmalarından kaynaklı olduğu söylenebilir.

³⁵ Ayhan Yüksel-Sezai Balcı, *Harşit Nahiyesi Nüfus Defteri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2014, s. 29.

Fatsa Kazası'nın nüfusu, yaş gruplarına göre aşağıdaki grafikte üç kategoride incelenmiştir. Bu kategoriler sınıflandırılırken 0-14 yaş aralığı çocuk, 15-39 yaş aralığı genç, 40 ve üstü yaş aralığında olanlar da yaşlı olarak değerlendirilmiştir. Kazada 0-14 yaş grubunda bulunan 177 gayrimüslim erkek tespit edilmiştir. Bu grup, toplam gayrimüslim nüfusun %47,71'ini teşkil etmektedir. Kazadaki bütün köylerde çocuk nüfusunun diğer gruplara göre sayısal olarak bir üstünlüğü görülmektedir. Bu oranın kazada bu kadar yüksek olması, nüfusun genç ve doğurganlık oranının yüksek olmasının göstergesidir. Sayımların asıl hedef kitlesi olan 15-39 arası yaş grubu ise kaza genelinde %30,33'lük bir orana sahiptir. 40 yaş ve üstünde 71 gayrimüslim olup bu grubun kazanın gayrimüslim geneline oranı ise %19,94'tür.

Grafik 1: Fatsa'da Gayrimüslim Erkek Nüfusunun (0-14), Genç (15-39) ve (40+) Olarak Dağılımı³⁶

Daha önce üç sınıfta incelediğimiz yaş gruplarını onar haneli gruplar olarak tekrar incelemek nüfusun yaşlara dağılımını tespit etmek açısından daha sağlıklı olacaktır. Nüfusu onluk düzende tasnif ettiğimizde 356 kişilik gayrimüslim nüfus içerisinde 0-10 yaş arası 11, 11-20 yaş arası 63, 21-30 yaş arası 49, 31-40 yaş arası 28, 41-50 yaş arası 31, 51-60 yaş arası 10, 61-70 yaş arası 9, 71-80 yaş arası 9, 81-100 yaş arası 2 kişi tespit edilmiştir. Bu sayılara baktığımızda nüfusun genç, üretken ve askerlik potansiyeli açısından iyi durumda olduğu görülüyor. Yaşlı nüfus oranı ise oldukça azdır.

³⁶ BOA, NFS. d. 1003 ve 1006 numaralı defterler.

Grafik 2: Fatsa'da Gayrimüslim Erkek Nüfusun Onar Yıllık Yaş Dilimlerine Göre Dağılımı³⁷

4.3. Gayrimüslim Nüfusta Doğumlar ve Ölüm

Aile, iki üye ile başlayıp, çocuğun dünyaya gelmesiyle oluşum sürecini tamamlamaktadır. Neslin devamını sağlayan çocukların dünyaya getirilmesi, gelişmesi ve onların topluma hazırlanması ailenin en önemli fonksiyonlarından. Çocuğun dünyaya gelişiyle aile içerisinde yeni ilişki ağının desenleri de ortaya çıkmakta ve o ailedeki karı ile koca, anne ve baba statüsünü kazanmaktadır.³⁸

1834-45 yılı kayıtlarında Fatsa Kazası'nda toplam 58 gayrimüslim doğum kaydı bulunmaktadır. İncelediğimiz dönemde doğan bebek sayıları kazanın gayrimüslim erkek nüfusunun yaklaşık %16,29'unu teşkil etmektedir.

Grafik 3'te NFS. d. 1003 ve 1006 numaralı defterler ışığında tespit ettiğimiz 1834-1845 (H. 1250-1261) yılları arasında Fatsa ve tâbi kazalarında meydana gelen gayrimüslim erkek nüfusta ölüm ve doğum sayıları gösterilmiştir. Nüfus defterlerinde gayrimüslim nüfus içerisinde 10 yıllık süreçte 58 doğum ve 35 ölüm hadisesi gerçekleşmiştir. Buna göre 1834 yılında 356 olan gayrimüslim nüfusun 1844/45'te 379'a yükseldiğini söyleyebiliriz. Ayrıca tablo incelendiğinde 1836-37 yıllarında ve 1842-43 yıllarında ölümlerin doğum vakalarından fazla olduğu görülür. 1834, 1835 ve 1845 yıllarına ait pek fazla kayıt yoktur. Misafir nüfusta ise herhangi bir doğum ve ölüm hadisesi görülüyor.

³⁷ BOA, NFS. d. 1003 ve 1006 numaralı defterler.

³⁸ Hayri Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyıl İlk Yarı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 92.

Grafik 3: Gayrimüslim Erkek Nüfusta Doğumlar ve Ölümler³⁹

4.4. Gayrimüslimlerin Kullandıkları İsimler ve Çocuk Sayıları

Bir toplumu oluşturan bireylerin taşıdıkları isimler, o toplumun sosyal, kültürel ve dinî yaşantılarından izler taşıdığı için değerlendirilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır. Toplumlar tarafından kıymet atfedilen isimler nesilden nesle aktararak yüzlerce veya binlerce yıl toplum içerisindeki varlığını muhafaza eder. Tarihi, dinî ve sosyal yaşantıların tesiriyle milletimiz tarafından bazı isimler asırlarca nasıl muhafaza ediliyor ve bu isimler nesilden nesle aktarılıyorsa Osmanlı idaresi altındaki gayrimüslim tebaanın da benzer düşüncelerle çocuklarına isim verdikleri söylenebilir. Bunu yeni doğan çocuklara genelde dedelerine ait isimlerinin verilmesinden anlıyoruz.⁴⁰ Burada biz sadece, defterlerde kayıtlı 356 gayrimüslim nüfus içerisinde en fazla kullanılan isimleri vermek istiyoruz.

1834 yılı Fatsa Kazası nüfus defterlerine göre, kaza genelinde göçebe ve misafirler dâhil 356 gayrimüslim nüfus mevcuttur. Kaza genelinde 120 farklı şahıs ismi kullanılmıştır. Bu isimlerden 8 tanesi 10 defadan fazla kullanılmıştır. Kiraki (10), Serkez (10), Kostantin (10), Nikola (12), Karabet (17), Artin (18), Yani (21), Yor (24). Bu 8 ismin toplam kullanım sayısı 122 olup, gayrimüslim nüfustaki oranları ise %34,26'dır. Gayrimüslim nüfusta bir defa kullanılan isim sayısı 68 olurken, birden fazla kullanılan isimlerin sayısı da 52'dir. Yukarıda verilenlerin dışında gayrimüslimlerin kullandığı isimlerden birkaç tanesini de şöyle sıralayabiliriz: Agob, Anasdas, Arakil, Avadis, Dimitri, Edim, Haralanmi, Kirkor, Kostandi, Lazari, Lefter, Ohanis, Sava, Simon, Todor, Todri, Yorgi vb.

³⁹ BOA, NFS. d. 1003 ve NFS. d. 1006 numaralı defterler.

⁴⁰ Muttalıp Şimşek, "1841 Yılına Ait Nüfus Defterlerine Göre Balat Kazası'nda Yaşayan Gayrimüslimler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, Bahar 2017, C. 18, S. 39, s. 116.

Tablo 4: Gayrimüslimlerin En Fazla Kullandıkları İsimler⁴¹

4.5. Hane-Erkek Nüfus Münasebetleri

Fatsa Kazası'nda şahıslar hane sistemi ile kayıt edilmiştir. Burada hane, aynı çatı altında oturanları almakla yani ev olarak kastedilmektedir. Klasik dönemdeki tahrir sisteminde ise “hane”den kastedilen, aynı çatı altında oturanlardan ziyade bağımsız olarak bir gelir kaynağına sahip evli çiftler olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla aynı evde kalan fakat bağımsız gelir kaynağına sahip evli erkek, bir “hane”dir.⁴² Nitekim zikredilen dönemde önemli problemlerden biri de hanede kaç kişinin yaşadığıdır. Bunun için araştırmacılar hanede kişi sayısını bulmak için pek çok rakam denemişlerdir. İlk defa Ömer Lütfü Barkan'ın hane karşılığı olarak kabul ettiği “5” rakamı pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiştir.⁴³

1003 ve 1006 numaralı defterlerden çıkarılan tablo 6 ve tablo 7'ye göre kaza genelinde yaşayan köylerde hane ile hanedeki erkek sayısı verilmiştir. Tablolardan görüldüğü üzere toplamda 12 hanede bir erkek nüfus bulunurken, 15 hanede iki nüfus, 21 hanede üç, 25 hanede dört, 7 hanede beş, dört hanede 6, 1 hanede dokuz ve yine 1 hanede de 10 nüfus bulunmaktadır. Hanelerde en fazla tespit edilen erkek sayısı 1006 numaralı defterde Bazar-ı Ordu Reayaları içerisinde 10 kişi olarak tespit edilmiştir.

⁴¹ BOA, NFS. d. 1003 ve NFS. d. 1006 numaralı defterler.

⁴² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, Çev: Halil Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 61.

⁴³ Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 332.

Tablo 6: 1003 Numaralı Defterde Fatsa ve Tabi Kazalarında Hanede Bulunan Gayrimüslim Erkek Nüfus Miktarı

Köy/Taife Adı	Hanede Bulunan Erkek Sayısı										Top. Hane
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Fatsa ve Tervâbi'î Kazalarında Kâin Reaya Göçebeleri	-	1	4	3	1	-	-	-	-	-	9
Karye-i Çubuklu (Ermeni)	-	2	3	4	2	-	-	-	-	-	11
Karye-i Kabaköy	3	4	4	7	-	-	-	-	-	-	18
Karye-i Kayaardı	2	3	6	6	1						18
Toplam	5	10	17	20	4	-	-	-	-	-	56

Tablo 7: 1006 Numaralı Defterde Fatsa ve Tabi Kazalarında Hanede Bulunan Gayrimüslim Erkek Nüfus Miktarı

Köy/Taife Adı	Hanede Bulunan Erkek Sayısı										Top. Hane
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Tekkeoğlu (?) Göçebeleri	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	3
Bazar-ı Ordu Reayalarının Beyanı	6	2	2	-	-	-	-	-	-	-	10
Kayaardı Reayaları Ermeni		1		2	1	2	-	-	1	-	7
Meydan Kazası Yarbaşı Karyesinde İskân Ermeni	1	1	1	1	1	1	-	-	-	1	7
Çubuklu'da Kâin Ermeni	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	3
Toplam	7	5	4	5	3	4	-	-	1	1	30

4.6. Gayrimüslimlerin Aile Yapısı ve Hanedeki Erkek Nüfusun Akrabalık Bağına Göre Dağılışı

Toplumların temel ünitesi olan aile, çekirdek ve geniş olmak üzere iki gruba ayrılır. Bu ayrım aile üyelerinin sayısı ile değil, aile fertlerinin birbirleriyle kurdukları yakınlık derecesine bağlanmıştır. Çekirdek aileyi oluşturan üyeler; anne, baba ve çocuklar iken geniş aile ise çekirdek ailelere ilaveten nine, dede, torun, hala, amca ve yeğenlerden müteşekkildir. Osmanlı ailesinin çekirdek mi ya da geniş mi, soruları hakkında yapılan araştırmalar daha çok çekirdek aile yapısına işaret etmiştir.

1834 yılı verileri doğrultusunda gayrimüslimlerde 86 haneden 62'si çekirdek (%72,09), 24'ünde (%27,90) geniş aileden oluştuğu tespit edilmiştir. Buna göre, hane reisi ve oğlu şeklindeki kayıtların yer aldığı birimler çekirdek, torun, karındaş, yeğen ve kayın gibi üyelerin bulunduğu üniteler ise geniş aile olarak kabul edilmiştir. Ancak burada bir problemin göz ardı edilmiş olduğunu belirtmemiz gerekir. Çekirdek aile diye kabul ettiğimiz hanelerdeki babalarıyla birlikte yaşayan evli, fakat henüz erkek çocuğu olmadığından defterlerde bekâr görünen erkekler dikkate alınmamıştır. Ne yazık ki böyle erkekleri ayırt edebilmek de mümkün değildir.⁴⁴

Fatsa Kazası'nda gayrimüslim hanelerde, hane reisleri ile beraber oğul, kardeş, torun, yeğen, kayın gibi akrabalık bağı olan kişiler yaşamaktaydı. Fatsa ve tâbi kazalarında ailede yaşayan en büyük erkek genelde hane reisi olarak kabul edilmiş olup, diğer aile bireyleri bu kişiye olan

⁴⁴ Bkz. Doğan Yörük-Aynur Karadoğan, "Çayan Derbendi'nde Demografik Eğilimler", *History Studies*, C. 7, S. 3, 2015, s. 167-19.

akrabalık bağlarına göre kayıt edilmiştir. 1003 ve 1006 numaralı defterlere göre Fatsa Kazası'nın gayrimüslim erkek nüfusta oğlun 181, kardeşin 24, torunun 37, kayının 2, oğulluğun 2, yeğenin 1, üvey oğlun 1, babalığın da 1 kez kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıdaki grafikte, Fatsa ve tâbi kazalarında kaydı bulunan hanelerde yaşayan erkek nüfusun akrabalık bağına göre dağılımları verilmiştir.

Grafik 5: 1834 Sayımına Göre Hanedeki Erkek Nüfusun Akrabalık Bağına Göre Dağılışı⁴⁵

4.7. Gidenler ve Gelenler

Defter kayıtlarından anlaşıldığı üzere Fatsa ve tâbi kazalarında göç hareketlerinin çok yüksek olduğunu söylemek mümkün değildir. Yapılan bu göçlerin de daha çok çevre mahaller arasında olduğu söylenebilir. Kaza genelinde iş, eğitim, ticaret ve sair nedenlerden dolayı kazalar arasında da hareketlilik olabilmektedir. Bu sebeple Cevizderesi ve Haymane'ye 6'şar kişi, İfraz'a 10, Ünye'ye 18 ve Fenaris'e 19 kişi gitmiştir. Yalnız bu kişilerin hangi sebeple yer değiştirdikleri belirtilmemiştir. Yine 6 kişinin Asâkir-i Bahriye'ye sevk edildiği ve 1 kişinin de hapishaneye gittiği görülmektedir. 1006 numaralı defterde kayıtlı Ermeni Kayaardı Realı'ndan *Poyrazoğlu Serkiş* bütün aile efradıyla beraber h. 1255 senesinde iki oğlu ve 6 torununu alarak Fenaris'e gitmiştir. Kazada herhangi bir *amed* (geliş) kaydı ise yoktur. Bu durum bazı yoklama kayıtlarının deftere geçirilmediğini düşündürmektedir. Ayrıca Kaya-Rum Reayaları içerisinde 7 yaşındaki Kisende'nin İslâm ile müşerref olduğunu görmekteyiz.

⁴⁵ BOA, NFS. d. 1003 ve NFS. d. 1006 numaralı defterler.

Tablo:6 Gayrimüslimler Nüfus Hareketliliği⁴⁶

Sonuç

1834 sayımı, devletin sahip olduğu asker sayısını ve vergi kaynaklarını tespiti yönelik mâlî amaçlı bir sayım olduğundan kadınlar sayılmamıştır. Erkek nüfus, genel nüfusun yarısı olarak kabul edildiğinde yörenin gerçeğine en yakın genel nüfusunu tahminen de hesaplamak mümkün olmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri Fonu'nda yer alan Trabzon Vilayeti, Canik Sancağı'na bağlı Fatsa ve tâbi kazalarına ait 1003 numaralı ve 1006 numaralı defterler toplamına göre kaza genelinde 86 hanede 356 gayrimüslim erkek nüfus tespit edilmiştir. Bir o kadar da kadın nüfusun var olduğu düşünüldüğünde kazanın gayrimüslim genel nüfus miktarının kadın-erkek (356) x 2=712'ye ulaştığı anlaşılmaktadır.

Fatsa Kazası'nın nüfusu yaş gruplarına göre 0-14 yaş aralığı çocuk, 15-39 yaş aralığı genç, 40 ve üstü yaş aralığında olanlar da yaşlı olarak değerlendirilmiştir. Kazada 0-14 yaş grubunda bulunan 177 gayrimüslim tespit edilmiştir. Bu grup, toplam gayrimüslim nüfusun %47,71 teşkil etmektedir. Kazadaki bütün köylerde çocuk nüfusunun diğer gruplara göre sayısal olarak bir üstünlüğü görülmektedir. Bu oranın kazada bu kadar yüksek olması, nüfusun genç ve doğurganlık oranının yüksek olmasının göstergesidir. Sayımların asıl hedef kitlesi olan 15-39 arası yaş grubu ise kaza genelinde %30,33'lük bir orana sahiptir. 40 yaş ve üstünde 71 gayrimüslim olup bu grubun kazanın gayrimüslim geneline oranı ise %19,94'tür.

Nüfusu onluk düzende tasnif ettiğimizde 356 kişilik gayrimüslim nüfus içerisinde 0-10 yaş arası 11, 11-20 yaş arası 63, 21-30 yaş arası 49, 31-40 yaş arası 28, 41-50 yaş arası 31, 51-60 yaş arası 10, 61-70 yaş arası 9, 71-80 yaş arası 9, 81-100 yaş arası 2 kişi tespit edilmiştir. Kaza nüfusunun genel yaş ortalaması 20,57'dir.

Kaza genelinde mevcut verilere göre hane ortalamasının 6,60 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum Osmanlı klasik dönemdeki pek çok araştırmacının kabul ettiği 5 rakamına uzak görünmektedir. Bu durumda hane ortalamasının 5 kişi olarak kabulünün, her yöre için geçerli olmadığı sonucuna varılabilir.

1834-45 yılı kayıtlarında Fatsa Kazası dâhilinde toplam 58 gayrimüslim doğum ve 35 ölüm hadisesi gerçekleşmiştir. İncelediğimiz dönemde doğan bebek sayıları kazanın gayrimüslim erkek nüfusunun yaklaşık %16,29'unu teşkil etmektedir. Buna göre 1834 yılında 356 olan gayrimüslim nüfusun 1844/45'te 379'e çıktığını söyleyebiliriz.

⁴⁶ BOA, NFS. d.1003 ve NFS d.1006 numaralı defterler.

Gayrimüslim 356 nüfus içerisinde 120 farklı isim kullanılmış olup bunlar içerisinde 8 isim 10 defadan fazla kullanılmıştır. Bu isimlerden en fazla kullanılanlar Yor (24), Yani (21), Artin (18) ve Karabet (17)'dir.

İş, eğitim, ticaret ve sair nedenlerden dolayı kazalar arasında da hareketlilik olabilmektedir. Bu sebeple Cevizderesi ve Haymane'ye 6'şar kişi, İfraz'a 10, Ünye'ye 18 ve Fenaris'e 19 kişi gitmiştir. Yine 6 kişinin Asâkir-i Bahriye ve 1 kişinin de hapishaneye gittiği görülmektedir. Kazada herhangi bir amed (geliş) kaydı ise yoktur. Bu durum bazı yoklama kayıtlarının deftere geçirilmediğini düşündürmektedir.

Fatsa Kazası'nın sayımı esnasında da gayrimüslimlerden cizye mükellefi olanlar, gelir durumlarına göre âlâ, evsat ve ednâ; bu vergilerden muaf olanlar sağır ve amelmande şeklinde tasnif edilmişlerdir. Buna göre gayrimüslimler, misafirân nüfusla birlikte 22 evsat, 58 ednâ ve 96 sağır ve amelmande olarak işaretlenmiştir. Âlâ yani zengin statüsünde olanlar ise bulunmuyor. Bu da nüfusun büyük çoğunluğunun orta halli ve fakir olduğunu göstermektedir. Evsat yani orta halliler yaklaşık nüfusun %11,51'ini oluştururken, ednâ yani fakirler de gayrimüslim nüfusun %30,36'sını oluşturmaktadır. O halde bu dönemde gayrimüslimler arasında fakir konumunda olanların daha fazla yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak nüfus defterleri sadece bir bölgedeki insan sayısı hakkında bilgi vermekle kalmayıp o bölgenin sosyo-ekonomik yapısı hakkında da önemli veriler sunmaktadır. Bu yönüyle gayrimüslimler üzerine yaptığımız çalışmanın yerel tarih araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

I. Arşiv Vesikaları

A. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri (BOA)

BOA, NFS. d, Nr. 979

BOA, NFS. d, Nr. 982

BOA, NFS. d, Nr. 1003

BOA, NFS. d, Nr. 1006

B. Salnâmeler

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon (Trabzon Vilâyet Salnâmesi), H. 1287/ M. 1870

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon (Trabzon Vilâyet Salnâmesi), H. 1298/ M. 1881

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon (Trabzon Vilâyet Salnâmesi), H. 1322/ M. 1904

II. Araştırma Eserleri

ARZU, Yakup, *1003 Numaralı Fatsa Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2018.

_____, Yakup, *Fatsa ve Fatsa'ya Tâbi Keşderesi (Korgan), Serkeş ve Meydan (Kumru) Kazaları Nüfus Defterleri (1834-1845)*, Yayınlanmamış Kitap.

BACACI, Sabri-İrfan Dağdelen-Osman Doğan, *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, ÜNDER, İstanbul 2011.

BEHAR, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1996.

BİNGÖL, Sedat, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004.

BOZKURT, Nebi, "Nüfus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 293-294.

ERBİL, Cevat Erbil, *Fatsa Tarihi*, Güneş Gazetesi Yayınları, Fatsa 2001.

ERTEN, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyıl İlk Yarısı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

EKİNCİ, İlhan, *Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 331-345.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, C. 1, Çev: Halil Berktaş, İstanbul 2000.

İPEK, Nedim-Rıza Karagöz-Cihat Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazası'nın Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Sosyal ve Demografik Özellikleri*, Çev: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

HISTORY
STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

1471

13 / 5

- KOÇ, Yunus, “Nüfus-Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2010, s. 294-299.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağı'nda Nüfus (1455-1643)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6, Samsun, 1991, s. 173-205.
- _____, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- ÖZCAN, Selim, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *OTAM*, S. 30, Ankara, s. 145-172.
- ÖZDEMİR, Mustafa, “Orta Karadeniz Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Başka Bir Bakış”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Haz: Bahaeddin Yediyıldız-Hakan Kaynar-Serhat Küçük, Siyasal Kitabevi Yayını, Ankara 2005.
- ŞİMŞEK, Muttalip, “1841 Yılına Ait Nüfus Defterlerine Göre Balat Kazası'nda Yaşayan Gayrimüslimler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, Bahar 2017, C. 18, S. 39, s. 103-121.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I-1455 Tarihli Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- _____, Bahaeddin-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II-1485 Tarihli Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- YILMAZ, Cevdet, “Ordu İlinin Nüfus Özellikleri”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Haz: Bahaeddin Yediyıldız-Hakan Kaynar-Serhat Küçük, Siyasal Kitabevi Yayını, Ankara 2005.
- YÖRÜK, Doğan-Aynur Karadoğan, “Çayan Derbendi'nde Demografik Eğilimler”, *History Studies*, C. 7, S. 3, 2015, s. 167-190.
- YÜKSEL, Ayhan-Sezai Balcı, *Harşit Nahiyesi Nüfus Defteri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2014.

Summary

The determination of the human resources and economic opportunities of many states in history has been of great importance in every period. In this context, the Ottoman Empire has also determined the population and property in various periods in order to see the economic status of its people and to determine the number of people suitable for military service since the establishment period. The censuses realized for this purpose differ according to the purpose of preparation and the periods in which they were made. In the establishment period of the Ottoman Empire, registrations were made to see the tax potential in the country in connection with the timar system, and as a result, books were arranged. As the timar system began to lose its importance, tahrir transactions began to be carried out in the form of avariz counts. In the 19th century, with new developments, the first census, which could be described as modern, was carried out in Anatolia and Rumelia in 1830-1831, without the aim of land census. In this census, only the male population was counted, as the main issue was the recruitment of soldiers. In the censuses, primarily religious differences were taken into consideration. Muslims were generally recorded in two groups as "suitable for military service and unsuitable for military service". Depending on the age, some of the civil servants showed the persons in three categories as those from one year old to sixteen, those from sixteen to forty, and those over forty years old. In some towns and towns of Anatolia and Rumelia, mustache and beard were taken as a basis for the Muslim population; mustache, black and yellow beard, white and gray beard. Non-Muslims, on the other hand, are generally classified as those who are entitled to jizya and those who are not, and those who are held responsible for paying the jizya are divided into three parts as ala, evsat, and edna. Those who are exempt from the jizya are also recorded as elders and deeds. In this census, the male population living in Anatolia and Rumelia was counted without exception, regardless of age. Regions that did not provide soldiers to the army were excluded from the census.

One of these censuses is the census made in Fatsa District of Canik Sanjak. The census in the region was carried out in two stages, and in the first stage, the civil servants made the census and presented the results to the center as population registers and icmal registers. Afterwards, the settlement area was scanned again and a new book was prepared by recording those who could not be registered in the population register for various reasons. In addition, population surveys reflecting the detected cases such as birth, death, migration and military service were made every 6 months between 1834-1845 and the results were presented in notebooks.

The main subject of this article is composed of the populations books (NFS. d.) numbered 1003 registered of Muslim, nomadic, guest and non-Muslim populations in the districts of Kesderesi, Serkeş and Meydan subject to Fatsa and Fatsa subject to Canik Sanjak and it is also composed of the populations books numbered 1006 (the population that reappears in the districts subject to Fatsa and Fatsa), where the surplus population reappears in these districts, and the populations books numbered 982 registered of non-Muslim population. These books, which continue with additions starting from the records of 1834, includes statistics up to 1844/45. Many features such as the administrative structure of the region, the names of the settlements, the names and nicknames of the individuals, the number and military service status of the male population, taxpayers, dates of birth and death, population movements can be learned through these books. Accordingly, in the first half of the 19th century, it was determined that the number of non-Muslim male population in Fatsa District was 356 and their average age was around 20-57, they had a young population and the average population per household was 3.30 (6.60 when women are included). In addition, it is seen that non-Muslims in Fatsa District have elementary family Bstructure and the majority of the population is middle-class and poor. With this study, we hope to shed some light on the history of the local people.